

ПЕРЕД ОБЛИЧЧЯМ МІСТА

Дмитро Шевчук^а

^аКафедра філософії та культурного менеджменту, Національний університет "Острозька академія", Острог, Україна

У пошуках обличчя міста: практики самопрезентації міст України в індустріальну та постіндустріальну добу / за заг. ред. В. Кравченка та С. Посохова. Харків: Видавництво Точка, 2021. 564 с.

“Обличчя” наших міст зараз виглядають інакше, аніж тоді, коли писали книгу: вони пошрамовані ракетними ударами, почорнілі через “блекаути”, стривожені через повітряні тривоги або ж взагалі поруйновані російським агресором, який воює за принципом “випаленої землі”. Тож “обличчя” може розумітися в значенні, яке цьому поняттю надає Еманюель Левінас. Обличчя для філософа постає феноменом, що розкриває для людського Я безпосередню близькість Іншого в його вимогливій беззахисності та наполяганні на бутті. От і українські міста в час війни проявляють “вимогливу беззахисність”, яка переплітається із екзистенційною тривоною людей, що в них проживають.

Розпочинаючи писати рецензію, мимоволі згадав фразу з урбаністичного роману Валер'яна Підмогильного “Місто”: “...Місто своїм розгоном і шумом зворушує людину без міри гостріше, ніж лоно природи ніжністю краєвидів та безладною грою стихій, покликаних тут будувати нову природу, – штучну, отже, досконалішу”. В романі описані непрості відносини головного героя з містом, екзистенційне занурення в його простір, породження і вирішення низки серйозних буттєвих (як індивідуального, так і соціального плану) проблем. Екзистенційний вимір відносин людини з містом, що переживає трансформації в умовах сучасності, як метанаукова основа методології міждисциплінарних урбаністичних студій, що демонструють успіхи і невдачі в українській соціогуманітаристиці, – так можна було б окреслити загальне тло досліджень українських міст, представлених у книзі.

Книга, в якій представлені результати проекту “CityFace: практики самопрезентації багатонаціональних міст в індустріальну та постіндустріальну добу”, на мій погляд, особливо цінна методологічними та метанауковими міркуваннями авторів щодо розвитку урбаністичних студій в Україні. Тож саме на цій частині монографії маю намір зосередитися в рецензії. Проект “Обличчя міста” є певним стимулом пошвавлення урбаністичних студій в Україні. Попри те, що він зосереджується на осмисленні простору п'яти українських

міст (Дніпро, Донецьк, Запоріжжя, Харків та Одеса), методологічний потенціал цього проекту має загальне значення для вивчення кожного українського (і не лише) міста. Частина дослідницького компоненту проекту (а відтак і колективної монографії), яка дає розуміння методологічних основ сучасної урбаністики в Україні, відіграє важливу роль загального контексту (чи основи), на якому розгортатимуться інші аспекти проекту (місто метафоричне, місто символічне, місто персоніфіковане, місто вернокюлярне). Проект спрямований на те, аби проаналізувати актуальний стан і надати нового поштовху для розвитку урбаністики в Україні, яка, як стверджують автори, перебуває на початковому етапі. Наприклад, один із авторів книги Дмитро Чорний пише так: “Урбаністичні студії в Україні перебувають на початковому етапі свого розвитку, проходячи стадію формування концепції, методологічних прийомів, пошуку предмета дослідження, намагаючись відокремитися від соціально-економічної або політичної історії, історії повсякдення, краєзнавства” (с. 86).

З огляду на констатацію становлення урбаністики в Україні, важливо також і те, що автори досліджують питання про інституціоналізацію урбаністичних студій в Україні, а також презентують найбільш значущі та успішні проекти, що були зреалізовані в межах вітчизняних урбаністичних студій. Зокрема, детально це представлено щодо історичної урбаністики (стаття Вікторії Константінової та Ігоря Лимана). Не менш важливо, що окремі теоретичні аспекти урбаністики пояснюють на конкретних прикладах (зокрема виразно в цій частині домінують приклади Харкова й Одеси).

Автори шукають, так би мовити, “порядок опису міста”, який би був найбільш вдалим для сучасності, відповідав специфіці українських (пострадянських) міст, мав певну форму інституціоналізації, корелював із західними підходами. Це закономірно визначає основні напрями досліджень, результати яких представлені в текстах: філософські засади урбаністики, а відтак і трансформації парадигм урбаністичних студій з огляду на трансформації способів мислення та впорядкування знання; еволюція урбаністичних студій в Україні, наявність/ненаявність радянського спадку урбаністичних студій, імплементація підходів, що постали в західній урбаністиці; інституціоналізація різних підходів урбаністичних студій в Україні та презентація найбільш значущих і успішних проектів. Окреслення загального контексту розуміння міста в умовах (пост-)сучасності представлено в статті Андрія Артеменка, де автор здійснює спробу подивитися на розвиток урбаністичних досліджень у XXI столітті в контексті зміни світоглядних парадигм постмодерну і метамодерну. Дослідник визначає принципи розгляду міста, які панують у сучасній соціогуманітаристиці (“просторовість, контингентність, контекстуальність”), а також окреслює зміни, які торкнулися урбаністичних студій у цілому: “...у філософії, соціології і, зрештою, в урбаністиці ми бачимо перехід до проблеми формування та виробництва просторів, що відкриває нове уявлення про роль акторів, ансамблі учасників, системи відносин між ними і можливості впливу на цей складний об’єкт – місто” (с. 18). Загальним тлом міркувань про стан урбаністичних студій у світі

та Україні виявляється конвергенція глобальної культури, перехід від постмодерну до метамодерну та його вплив на структуру міста і його розуміння.

Окреслюючи своєрідну еволюцію урбаністичних теорій, автори передусім звертають увагу на трансформації міста та їх вплив на теорії, дослідницькі стратегії та підходи. Однак, ми маємо справу із соціогуманітарним знанням. І дуже добре знаємо (та й, зрештою, маємо досвід з історії), що “ідеї мають значення” і можуть впливати на дійсність. Постає закономірне питання про зворотній вплив, а саме – як теорії змінюють простір міста, як вони впливають на нашу соціальну уяву щодо міського простору, структурують чи переструктурують міський простір?

У цьому ж ключі постає запитання про те, наскільки західні теорії були відрефлектовані в українській урбаністиці та достосовані до специфіки українських міст? Таке питання виникло, зокрема, через те, що в статті Оксани Міхеевої, Олексія Мусієзідова та Вікторії Середи зазначено, що теоретичні розробки радянських науковців, які займалися “соціологією міста” (саме цьому підходу присвячено статтю згаданих авторів), не мали істотного впливу на розвиток урбаністики в незалежній Україні. Виникає враження про своєрідний “gap” української урбаністики, який, очевидно, був заповнений підходами, що розвивалися на Заході.

Висхідним пунктом міркувань про принципи урбаністики виразно в текстах постає зв'язок між людиною і містом. Відчувається домінування антропологічного підходу, який передбачає представлення міста через форми “екзистенційного прийняття соціального простору”. До проблематики урбаністичної антропології звертається, зокрема, Олена Петриківська, яка зазначає, що актуальним завданням сьогодні є трансформація антропології в місті в антропологію міста (міську антропологію). Така трансформація передбачає розширення антропологічних досліджень. Авторка зауважує, що зміни в урбаністиці пов'язані з антропологізацією соціогуманітарного пізнання. Предметом міської антропології є, як стверджує авторка, “не місто як таке і не людина як така, а пошук людиною свого місця в місті, надання їй цього місця і, отже, ті міські практики, завдяки яким це місце знаходиться” (с. 75). У тексті представлено три стратегії антропологічного розуміння міста: перша базується на інтерпретативній антропології Кліфорда Гірца, яка, як цілком слушно зауважує дослідниця, передбачає своєрідний компроміс між об'єктивною реальністю та суб'єктивними поглядами на неї; друга вибудовується у вигляді мікроурбанізму, який представлено як сукупність підходів, що прагнуть відобразити множинність і неоднозначність міського життя шляхом акцентування уваги на буденних практиках; третя відсилає до акторно-мережевої теорії Бруно Латура (про застосування цього підходу до розуміння міста згадано також і в статті Андрія Артеменка), яка дозволяє представити місто як багатовимірне утворення, світ гібридів та квазіоб'єктів. Міркування авторів щодо антропології міста та способів його розуміння через зв'язок із людиною, спроби окреслити трансформації, яких зазнають антропологічні

студії в межах сучасної гуманітаристики, є цілком слушними. Єдине, що можна запропонувати додати до сукупності міркувань про антропологічну перспективу в урбаністичних студіях, – це звернення уваги на проєкт не-антропоцентричної гуманітаристики та розгляд можливості її імплементувати в урбаністичні студії. Теорія Бруно Латура може бути розвинута та доповнена ідеями польської дослідниці Еви Доманської, яка переконує, що сучасний стан гуманітаристики потребує переформулювання наявних понять, створення нових поняттєвих мереж, які б дозволяли по-новому здійснити постановку проблеми речей, вийшовши за межі конструктивізму, семіотики чи теорії дискурсу [2]. Так, розвиток цього аспекту урбаністичних студій підсилить інший аспект, а саме – міждисциплінарність.

У статтях, що становлять методологічну частину книги, міждисциплінарність виводять із багатоаспектності предмета урбаністичних студій – міста. Крім того, автори констатують міждисциплінарність як, по суті, єдиний можливий шлях урбаністичних студій. Наприклад, у текстах надibuємо такі твердження: “Кордони між різними дисциплінами і дослідницькими галузями заважають побачити гібридність міських феноменів, яка наполегливо вимагає застосування до них як мінімум міждисциплінарних підходів. Сучасна урбаністична теорія можлива тільки як міждисциплінарна теорія” (Олена Петрикiвська). Міждисциплінарний характер приписують також окремим субжанрам урбаністичних досліджень. Наприклад, щодо підходу, який називають “біографія міста”, Інна Голубович, Фаріда Тихомірова та Марія Загурська пишуть таке: “Методологічний профіль “біографії міста” визначається застосуванням біографічного підходу в різних його міждисциплінарних варіаціях до вивчення феномену міста” (с. 41). Подiбне пишуть Вікторія Константінова та Ігор Лиман про історичну урбаністику, яку визначають як “міждисциплінарну галузь знань, що вивчає урбанізацію як історичний процес” (с. 53). Ствердити міждисциплінарний характер урбаністичних студій – це шлях констатувати очевидність. Водночас не зовсім очевидним із текстів є характер цієї міждисциплінарності та принципи (епістемологічні, методологічні), на яких вона вибудовується, а також у чому проявляється її специфіка.

Основним предметом розгляду в межах проєкту є, можливо, й не місто. Специфічним предметом розгляду авторів у представлених текстах є щось, що використано в назві проєкту, а саме “обличчя” міста. Хоча англійською мовою коротка назва проєкту “CityFace” не дає нам простору для розвитку методологічних фантазій, оскільки однозначно говорить про форму однини, то український варіант дає можливість “перекидатися” від однини до множини. Тому ми можемо в представлених текстах помітити “обличчя” (faces, множ.) міста, які творять “обличчя” (face, одн.) міста. Можна спробувати припустити, що загальний намір авторів цієї частини рухається десь у цьому напрямі і прочитується в цьому ключі. Це нагадало прагнення відомого філософа Франца Брентано, яке він виголошує на початку праці “Психологія з емпіричної точки зору”: “...на місце психологій поставити психологію”. Ми припускаємо

доцільність перефразувати цей вираз і представити як гасло шляху до “нових обривів” досліджень міста – “на місце урбаністик поставити урбаністику”. Іншими словами, узагальнити різні способи дослідження міста, аби зрозуміти його загальні метанаукові основи.

Однак чи вдається реалізувати цей перехід від урбаністик до урбаністики? Адже “обличчя міста” тут постає в багатьох іпостасях. Автори текстів здійснюють спроби конкретизувати і концептуалізувати “обличчя міста” через низку інших понять: “історія міста”, “біографія міста”, “душа міста”, “міф-доля-біографія міста” (про що пишуть Інна Голубович, Фаріда Тихомірова та Марія Загурська, при цьому зосереджуючись на “біографії міста” як розумінні життя міста через виявлення його індивідуальності та особистості), “образ міста” (який дуже часто переплетений із стереотипами, про що у випадку Харкова пише Дмитро Чорний), чи навіть “ментальний образ” (про нього пише Андрій Артеменко, “Ментальний образ міст виникає як розуміння умов збереження самобутності індивіда в оточенні міста”) чи “антропокартоїд” (поняття представлено в статті Інни Голубович, Фаріди Тихомірової та Марії Загурської і визначено як “карта-маршрут зміни людини в процесі проходження та прокладання нею своєї життєвої персональної траєкторії” (с. 39); йдеться про своєрідну антропологічну навігацію, коли мешканець міста вчиться розуміти власну подієвість). Виникає запитання, чи зводяться всі ці концепти до чогось одного, чи лишаються розмаїттям, що виражається своєрідним “конфліктом інтерпретацій” у тому сенсі, як його свого часу розумів Поль Рікер.

“Реконструюючи” загальний задум частини на основі представлених у ній статей і застосовуючи герменевтичний принцип “розуміти автора краще, ніж він сам себе розумів”, на мій погляд, варто більш детально розвинути ще одну тему щодо пошуку “нових обривів”. Саме формулювання поняття “нові обриві” закладає певний проспективний аспект, спрямований на виправлення, покращення ситуації. Таким чином, хоча й не прямо, ми мали вийти на той аспект урбаністики, який пов’язаний із політикою (в широкому сенсі, що відсилає до поняття “політичне”). Цього аспекту частково торкаються автори статей. Наприклад, Андрій Артеменко пише про “автентичність”, “справжність” у репрезентації міста: “Репрезентація міста – частина загального урбаністичного дизайну, яка неможлива без відсилань до екзистенційних переживань, що дає розуміння автентичності, справжності” (с. 26). Тема “автентичності” і “справжності”, якщо її розвинути, переплітається з темою дегуманізації міського (публічного) простору (якщо звернутися до політичної філософії, то можна говорити про політичний світ у цілому, а міський простір може бути представлений як утілення політичного світу, особливо якщо згадаємо про феномен полісу). Можна стверджувати, що доречним було б більш детально торкнутися питання про ідеологічний, емансипативний потенціал урбаністики. “Нові обриві” – це назва, яка спонукає подумати про помислення такої трансформації міського простору (чи формування такої парадигми міської спільноти), яке би передбачало звільнення людини від соціальних структур,

що зумовлюють відчуження людського буття в просторі соціального та привносять неавтентичні способи соціального буття людини. Як уже було згадано, в текстах натрапляємо на тему дегуманізації урбаністичного простору. І справді в умовах сучасності дуже часто можемо спостерігати кризу публічного простору. Зокрема, в наших містах відбувається “приватизація” публічних просторів, у результаті чого ми можемо спостерігати також і своєрідну мімікрію приватного простору, який намагається видаватися публічним (яскравий приклад – торгово-розважальні центри в сучасних містах).

Тема емансипативного потенціалу урбаністики корелюється з ідеєю “права на місто”, яку свого часу запропонував Анрі Лефевр і розвиває, наприклад, Девід Гарві (український переклад його книги “Бунтівні міста” нещодавно побачив світ у видавництві “Медуза”). Як пише останній, ця ідея виникає безпосередньо з міського життя, а не з інтелектуальних примх чи захоплень. “Вона виникає спершу на вулицях, у житлових кварталах як крик про допомогу й підтримку пригноблених у часи відчаю” [1]. Право на місто розуміють як право змінювати та перевинаходити місто згідно з власними прагненнями. Ця ідея цілком природно може поєднуватися з ідеями, висловленими в текстах цієї частини проекту, що презентують антропологічний вимір міста. Звісно, в ідеях Девіда Гарві можна побачити надії сучасної лівиці щодо емансипативного потенціалу таких проектів, як “Occupy Wall Street” чи протести за збереження Taksim Gezi Parki. Але в цій ідеї ми можемо вбачати також вираження певної універсалиї політичної філософії, яка може бути проінтерпретована як одна із засад урбаністичних студій. Йдеться про те, що якщо сягнути початків політичної філософії, ми знайдемо ідею Платона та Аристотеля про автентичний (природний) зв’язок людини з полісом. Поліс сприймають як макроантропос, а порядок душі людини корелюється з порядком полісу. Звісно, можна заперечити доречність ототожнення полісу (який ми дещо ідеалізуємо як вираження демократичного устрою) із сучасним містом. Але в обох випадках ми натрапляємо на ідею спільноти, яку людина творить автентично і в якій повною мірою може реалізувати свою природу. Цей аспект буття міста і буття людини в місті заслуговує детальнішої уваги. Зрештою, у статті Оксани Міхеєвої, Олексія Мусієздова та Вікторії Середи, в якій здійснено огляд розвитку сучасної соціології міста в Україні, висловлено передбачення, що у фокусі соціологів-урбаністів будуть лишатися теми, які пов’язані зі зростанням структурно-економічних нерівностей, хижачькою будівельною політикою, процесами деіндустріалізації та декарбонізації регіонів, диверсифікацією сфер економічної діяльності, посиленням громадського активізму, побудовою більш відкритих, толерантних міських спільнот. Окреслений вище емансипативний потенціал міста дозволить краще зрозуміти як причину, так і спосіб актуалізації цих та подібних тем.

Завершу, знову ж, словами з роману Валер’яна Підмогильного: “...Місто пишно розгорнуло свої білі артерії і гордовито піднесло своє чоло... Місто вивернулось на сонці великим випещеним котом, примружуючи на світлі безліч очей, потягаючись і позіхаючи від насолоди. Воно лагодилось

спочивати”. До цього поетичного образу варто додати, що нашим сучасним містам, можливо, якраз і не вистачає “спочинку” за всіма тими трансформаціями, суперечностями, експлуатаціями, поневоленнями його просторів, які воно переживає. Не вистачає такого “спочинку”, який би явив людині в її прагненні екзистенційного здійснення в просторі міста естетику урбанізму, простір практичної (само-)реалізації, якій не перешкоджають обмеження породження відчуженістю та дегуманізацією. А тому місто може лаштуватися спочивати, а рефлексії щодо міста – аж ніяк... Бо, як ми знаємо, спочинок розуму породжує примар. А тому міркування, представлені в книзі, на мій погляд, закладають добрий фундамент для подальшої роботи “урбаністичного розуму”.

Бібліографічні покликання

1. Гарві Девід. Бунтівні міста. Від права на місто до міської революції. Київ: Медуза, 2021. С. 22.

2. Domańska Ewa. Humanistyka nie-antropocentryczna a studia nad rzeczami. URL: https://www.nck.pl/upload/archiwum_kw_files/artykuly/2._ewa_domanska_-_humanistyka_nie-antropocentryczna_a_studia_nad_rzeczami.pdf

References

1. Harvi Devid. Buntivni mista. Vid prava na misto do mis'koyi revolyutsiyi (2021) [Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution]. Kyiv: Meduza, С. 22. [in Ukrainian].

2. Domanska Ewa. Humanistyka nie-antropocentryczna a studia nad rzeczami. URL: https://www.nck.pl/upload/archiwum_kw_files/artykuly/2._ewa_domanska_-_humanistyka_nie-antropocentryczna_a_studia_nad_rzeczami.pdf